

KĀ BŪTU, JA NEBŪTU...

Ginta Apala un Māra Zandera polemiskās sarunas
Latvieši, vācbaltieši un Krievija izraisītās pārdomas

Pēteris Bolšaitis, studentu korporācijas *Fraternitas Lettica* filistrs

Manuprāt, kaut kas tāds kā “objektīva vēsture” nav iespējams. Katrs cilvēks, katra kopiena, katra tauta uz vēsturiskiem notikumiem raugās no sava skatpunkta, un, kā mēs to piedzīvojam arī mūsdienās, vēsturi pat var pārrakstīt, lai tā kalpo kādam politiskam mērķim. Džordžs Orvels (*George Orwell*) savā grāmatā 1984 formulēja trāpīgo aforismu: “Tas, kurš kontrolē pagātņi, kontrolē arī nākotni.” Ne mazāk nozīmīgs šīm pārdomām ir otra Džordža – Santajanā (*Santayana*) – aforisms: “Kas nemācās no pagātnes kļūdām, tam nāksies tās atkārtot.”

Ginta Apala un Māra Zandera “polemiskā saruna” grāmatā *Latvieši, vācbaltieši un Krievija* (2020, Rīga: Aminori) skaudri atsauca uz iepriekš minētajām gudribām. Īpaši tādēļ, ka mūsu tautas vēsture ir tik šķautņaina un skatītājam no malas grūti saprotama. Klāt vēl būtu jāievēro, ka autori pievēršas ne tikai iespējamām mūsu pagātnes kļūdām, – bet aizmirstai vēsturei vispār. Mankurtismam! Kad pēc ilgiem gadiem trimdā atgriezies Latvijā, kādā sarunā ar augstāko izglītību guvušu personu nācās pieminēt vācbaltiešus. “Jā,” viņa atsauca, “esmu dzirdējusi, ka tādi te esot bijuši.” Tik daudz par septiņu gadsimtu vēsturi, kas vairums rakstīta vācu valodā, kurā tikai retais latvietis vairs prot lasīt.

Līdzīgs pārsteigums man bija, kad, aņņēmies pārtulkot netālu no Smiltenes dzimušā Zigrīda fon Fēgezaka (*Siegfried von Vegesack*) monumentālos vēsturiskos romānus *Senči un pēcteči* (*Vorfahren und Nachkommen*) un *Baltiešu gredzens* (*Baltische Tragödie* un *Der Letzte Akt*), nevarēju atrast nevienu vēsturnieku vai literātu, kurš par autoru un viņa darbiem būtu ko dzirdējis. Kad šo projektu piedāvāju

izdevniecībai *Jumava*, saņēmu atbildi, ka “šis temats mūsu lasītājiem neinteresē”. Šo stāstu nevis tāpēc, lai kādam ko pārņemtu (šīs grāmatas ir pārtulkotas, izdotas, guvušas lielu atzinību un plašu lasītāju loku), bet gan lai parādītu, kā “uzvarētāji” raksta vēsturi un spēj ietekmēt nākotni. Pēdējos gados ir iznākušas daudzas grāmatas, kas aizpilda izdzēstās vēstures lappuses. G. Apala un M. Zandera grāmata ir vēl viena artava šim pasākumam.

Mūsu vēsture ir savāda un traģiska. Ne jau tādēļ, ka mūsu zemi iekaroja un kolonizēja cita tauta, – tāds liktenis bijis lielam vairumam pasaules tautu, bet gan tādēļ, ka mūs kolonizēja divas (ja neskaita dažas citas, kas to darīja uz īsāku laiku) lielvalstis, kas mūs pārmijus “apspieda” un “atbrīvoja” viena no otras. Divainā kārtā šis apstāklis mums, iespējams, palīdzēja izaugt par īpašu, ar savu raksturu apveltītu tautu¹. Bez Krievijas mēs būtu varējuši kļūt par Lielvācijas provinci ar pārvācīskotu pamattautu. Sliktākā gadījumā mums būtu bijis lemts senprūšu liktenis. Bet, ja nebūtu bijis vācbaltiešu, mēs šodien līdzinātos baltkrieviem vai arī jau 1919. gadā būtu kļuvuši par pirmo padomju republiku un vēlāko Padomju Savienības sastāvdaļu. Tā ka nav ļaunuma bez sava labuma.

G. Apala un M. Zandera polemiskā saruna izraisa daudz pārdomu, ar kurām varētu piekrist simtkārt biežāku grāmatu, bet pamatjautājums varētu būt: kādēļ pret vieniem mūsu kolonizētājiem, no kuriem mēs esam ieguvuši savu piederību Rietumu civilizācijai, vēsturiski

¹ Sal. Tāgepera, Reins (2010) Alberts, Mārtiņš un arī Pēteris: viņu loma latviešu un igauņu nāciju izveidē. *Akadēmiskā Dzīve*, 49, 3–12 – red.

esam jutuši tik žultainu naidu, kamēr no otra bija jāsegaidā stālinisma terors, lai rastos salīdzināma antipātija. Neaizmirsīsim, ka Kārlis Ulmanis īsi pēc tam, kad pēdējiem vācbaltu aizbraucējiem bija pateicis “Uz neredzēšanos!”, aicināja tautu palikt savās vietās brīdī, kad aizbraucējus atvietot ienāca Austrumu civilizācijas ļaudis no “mums draudzīgas valsts”.

Manuprāt, no tīri cilvēciskā viedokļa šo un daudz citu muļķību un ļaunumu, kas notikuši un notiek pasaulē, izskaidro viens no lielākajiem grēkiem: mantrausība (jeb alkatība), kas reizē ar varaskāri iedvesmo vardarbību, slepkavības, revolūcijas un karus. Mūsu plašo, vērtīgo, no vācbaltiešiem gūto mantojumu – kas sniedzas no *Minox* fotoaparāta līdz dziesmu svētku tradīcijai – apēnoja nedaudzi mantas un varaskāri muižnieki. Viņus savukārt tikpat mantas un varaskāri pretinieki izmantoja, lai nomelnotu un no tautas atmiņas dzēstu muižniecības vērtīgāko daļu. G. Apals pareizi norāda uz šo faktu, bet savā īsajā polemikā varbūt pietiekami neiedziļinās šīs ricības graujošajās sekās. Tāpat derētu pievērst lielāku vērību tiem nedaudzajiem vācbaltiešiem un latviešiem, kuri 19. gs. otrajā pusē izmisīgi cīnījās pret konservatīvās bruņniecības koloniālismu un Jaunās strāvas iedvesmoto boļševismu. Šādā ziņā interesanta ir nesen latviešu valodas tulkojumā iznākusi Ernsta fon Menzenkampfa (*Ernst von Mensenkampff*) grāmata *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. Autors apraksta ne tikai lielo spriedzi, kas pastāvēja vācbaltiešu muižniecības un tā saucamo “literātu” starpā (viņa tēvs bija muižnieks, bet māte “literātiem” piederīga), bet sīki un dokumentēti apraksta arī sīvo cīņu par saimnieciskām un politiskām reformām, ko saujiņa gaišredzīgu landtāga (faktiski Vidzemes provinces parlamenta – red.) locekļu veda pret saviem arvien reakcionārākajiem kolēģiem. Tāpat derētu izcelt ļoti vērienīgo vācbaltiešu līdzdalību Latvijas valsts politikā tās īsajā demokrātijas laikā Paula Šimaņa vadībā. Viņš tika ievēlēts visos Saeimas sasaukumos, pārstāvēja Latviju Tautu savienībā un reiz arī tika aicināts kļūt par premjerministru!

Šādā sakarā ir interesanti lasīt šīs “valdošās šķiras” raksturojumu, ko mums sniedzis Z. fon Fēgezaks savās ģimenes un personīgās vēstures grāmatās. Cita starpā viņš stāsta par saviem

Tērbatas Universitātes studiju biedriem, muižnieku dēliem, kurus citi dēvēja par “bruņniecības ēržeļiem”. Tērbatā tie bija ieradušies galvenokārt, lai gūtu “krāsas” studentu korporācijās, “žūpotu un kautos” (vāc. *saufen und raufen*). Iemantojuši muižas un atgriezušies mājās, viņi nodevās medībām, zirgu audzēšanai un reizi gadā devās uz Rīgu landtāgā lemt par valsts jautājumiem, bet vakaros liksmot *Romas viesnīcas* pagrabā. Tā, mazliet ironizējot, var secināt no Z. Fēgezaka un E. Menzenkampfa savu šķiras biedru aprakstiem. Šādi pusizglītoti, turīgi un reizē vareni cilvēki bieži iekrīt vēl citā grēkā, vēl lielākā pat par mantkāribu: augstprātībā.

Bet pretinieki nebija daudz iepriecinošāki. Kārlis Markss savā *Komunistiskās partijas manifestā* bija deklarējis (vāc.): “*Der Arbeiter hat kein Vaterland.*” Tātad strādniekam jeb “proletārietim” nav tēvzemes. Liela patiesība, kas izskaidro daudzus tālaika notikumus. Ne jau birtalas un dainas iedvesmo patriotismu, bet gan savs īpašums, ģimene, ražīgs darbs un sabiedrība. Nozīmīgs ir fakts, ka latvieši labprāt devās prom no dzimtenes, ja viņiem kaut kur tālumā – Krievijā, Brazīlijā – piedāvāja zemi.

Uz to visai trāpīgi norāda G. Apals. Es citēju (52. lpp.): *Pārkrievošanās perspektīva nebija nekāds bieds. To skaidri postulējis jau bija Valdemārs, paužot uzskatu, ka, krieviski runādami, latvieši, kā daudzi jau zinās, nekad nezūd tautai, arī tad ne, kad tie, pa daļai, jau sāk aizmirst latviski runāt. Lielais “latvietis” Krišjānis Valdemārs?!*

Bet par Andrievu Niedru un Frīdrihu Veinbergu viņš raksta: *Niedra bija mācītājs, blakus nacionāliem mērķiem viņam bija arī ētiskie imperatīvi. To skaitā doma, ka labklājība jāsasniedz ar darbu, nevis revolucionāru ekspropriāciju. Kā arī ideja, ka nacionālai identitātei vajadzīgs ētisks kodols, savstarpēja solidaritāte un emocionāla kopības sajūta. Konservatīvu vīziju par latviešu tautas attīstību pārstāvēja Frīdrihs Veinbergs un viņa domubiedri, kas uzskatīja par nepieciešamu veidot latviešu augšslāni, kas varētu politiski pārstāvēt latviešu tautu tradicionālajā kārtu sabiedrībā, sadarbojoties ar Baltijas muižniecību.*

Pēc 1905. gada revolūcijas īsu brīdi valdīja pulcēšanās brīvība. Uz pirmo latviešu skolo-tāju kongresu, kas 1905. gada 10. novembrī

norisinājās teātra namā Romanovu (Lāčplēša) ielā 25, bija ieradušies daudzi žurnālisti un zinātnieki. Arī Rainis un Aspazija. Tātad ne gluži tradicionālais “proletariāts”. A. Niedra lūdza vārdu, un tas viņam tika dots. Bet, kad viņš izpaua savus ētiskos iebildumus pret revolūcijas rīcībām un mērķiem, viņu izsvilpa un gandrīz nolīnčoja. Vēlāk, jau neatkarības laikā, viņu notiesāja kā “valsts nodevēju” un izraidīja no Latvijas.

F. Veinbergs, kā man stāstījusi viņa meita Elizabete, bijis liels anglofils un pie savas gultas ikvakara lasīšanai turējis Džona Ričarda Grīna (*John Richard Green*) angļu tautas vēstures grāmatu *The History of the English People*. Būdams pārliecināts monarhists un pirmais latviešu jurists ar kandidāta grādu no Maskavas Universitātes, viņš nikni (bet ne mudinot uz dedzināšanu un slepkavošanu) cīnījās pret vācbaltiešu valdošo slāni. Viņa mērķis bija autonoma, latviešu pārvaldīta province parlamentāras Krievijas impērijas sastāvā. Kad izcēlās 1905. gada revolūcija, viņš tikpat kā vienīgais no ievērojamiem latviešu politiķiem asi nostājās pret to un izpelnījās ne tikai izslēgšanu no studentu korporācijas *Fraternitas Moscoviensis*, kuras goda filistrs (un galvenais finansētājs) viņš bija, bet arī “melnsimtņieka” un “reakcionāra” apzīmējumu no sociāldemokrātu puses, kas iegūlies latviešu psihē līdz pat mūsdienām.

Bet F. Veinbergs izrādījās arī pragmatiskis. 1917. gadā, kad vācu karaspēks ieņēma teju visu Latvijas un Igaunijas teritoriju un Krievija šķita karu zaudējusi, viņš iestājās par sadarbību ar vācbaltiešiem Baltijas valsts veidošanā, kas pastāvētu personālūnijā ar Vāciju. Par neatkarīgu Latvijas Republiku tolaik reti kāds domāja. Tikai Miķelis Valters 1903. gadā ieminējās par tādu iespēju.

Kad beidzot, pateicoties īpašu apstākļu sakritībai, izdevās proklamēt neatkarīgu Latvijas Republiku, sarkanie strēlnieki – “revolūcijas armija”, ko Ļeņinam bija piedāvājis Pēteris Stučka, – jau bija ieņēmuši pusi Latvijas un strauji virzījās tālāk. Pirmie, kas pieteicās aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokā, bija vācbaltiešu landesvērs – ap 2500 brīvprātīgo, kas atsaucās uz aicinājumu (vāc.): “*Die Heimat ist in Gefahr!*” (**Dzimenteni** draud briesmas!). Viņiem piebiedrojās latviešu rezerves virsnieki, zemessargi un

saujiņa latviešu studenti, kopā ap 650 vīru, kas sastādīja Oskara Kalpaka bataljonu. Vēlāk arī ap 18 000 vīru stiprā vācu brīvprātīgo Dzelzdivīzija (kuriem Latvijas valdība solīja – bet vēlāk nedeva – zemi kā atlīdzību), angļu un franču karakuģi, somu jēgeri, dāņu brīvprātīgie, Anatola Līvena vadītā krievu virsnieku rota, igauņi ar savu bruņoto vilcienu un poļi Latgales atbrīvošanā. Lai cik ironiski tas arī neskanētu, ar daudzu sabiedroto palīdzību Latviju izdevās atbrīvot no 40 000 vīru stiprās latviešu sarkanarmijas (strēlniekiem). Bet šie cittautieši, kas nāca palīgā, cīnījās ne jau par brīvu Latviju, bet gan pret draudošo boļševismu. Savukārt boļševiki – par Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku. Un tomēr...

G. Apals aizrāda, ka pirms Pirmā pasaules kara kā latvieši, tā vācbaltieši meklēja savu interešu aizstāvību pie cara valdības. To varētu attiecināt uz latviešu pilsoniskajām aprindām – K. Valdemāru, F. Veinbergu, Andreju Krastkalnu un vai visiem Rīgas Latviešu biedrības runasvīriem. Bet nedrīkst aizmirst, ka tieši sociāldemokrāti, vēlāk pa daļai pārtapuši par boļševikiem, spēlēja izšķirošu lomu mūsu valsts tapšanā.

Pirms daudziem gadiem, kad es vēl dzīvoju Venecuēlā (*Venezuela* latviski rakstīta pēc **vācu** izrunas), man gadījās iepazīt turienes Komunistiskās partijas dibinātāju un vadoni Gustavo Mačado (*Machado*), kurš savos jaunības gados bija devies uz Krieviju piedalīties revolūcijā. G. Mačado uzskatīja sevi par pēdējo dzīvo cilvēku, kas personīgi kalpojis Ļeņinam. Kad mani ar viņu iepazīstināja, sirmais kungs mani sirsniņi apkampa un teica: “Es noprotu, ka tu esi latvietis, un katrs latvietis ir mans draugs, jo biedrs Ļeņins allaž atgādināja, ka, tikai pateicoties latviešiem, mēs uzvarējām.” Šo īpašo attieksmi Ļeņina un latviešu starpā visos sīkumos aprakstījis Roalds Dobrovenskis grāmatā *Rainis un viņa brāļi*. Lidzīgu “atzinumu”, bet, pateiktu citā balsī tonī, man nācās dzirdēt no draugiem, krievu emigrantiem – senais stāsts par žīdu smadzenēm, latviešu dūrēm un krievu muļķību. Arī mēs paši esam lepmi uz saviem strēlniekiem, kas trīs sarkanos tēlos iemūžināti Latviešu strēlnieku laukumā Rīgā, un bieži atsaucamies uz viņiem kā Latvijas neatkarības cīņu varoņiem.

Bet Ļeņinam nenoliedzami bija taisnība. Mērķu sasniegšanai viņam līdzēja ne tikai

“revolūcijas armija”, bet arī cītīgi latvieši, kā Pēteris Stučka – *Pravdas* redaktors, pirmais tieslietu tautas komisārs, Augstākās tiesas priekšsēdētājs un padomju likumu galvenais veidotājs. Citāts no jurista un padomju darbinieka Ernesta Sietiņsona atmiņām: *Laikam gan nevienam no mums toreiz nebija juridiskās izglītības. Un te mums ļoti noderēja P. Stučkas sastādītie Padomju valdības dekrēti Par tiesu un revolucionārajiem tribunāliem, kā arī Tieslietu tautas komisāra instrukcijas. Dekrēta Nr. 1 vadošais princips bija revolucionārā sirdsapziņa un revolucionārā tiesiskā apziņa. Par likumīgu bija uzskatāms tas, kas atbilda revolūcijas interesēm.*²

Ne mazāk svarīgs Ļeņinam un viņa boļševikiem bija Eduards Bērziņš. Kā padomju valdības apsardzes vadītājs viņš Ļeņinu pasargāja no viena otra atentāta. Vēlāk viņš Magadanā izveidoja pirmo “darba” (resp., koncentrācijas) nometni, kas kļuva par iedīgli visai Gulaga sistēmai.

Ja varam ticēt *Vikipēdijai*, tad no pirmajiem 70 čekas komisāriem 36 bija latvieši. Jēkabs Peterss un Mārtiņš Lācis bija asiņainā Edmunda Dzeržinska tuvākie līdzstrādnieki. Arī starp Lubjankas cietuma apsargiem vairums esot bijuši latvieši. Un kur nu vēl slavenais pirmais Sarkanarmijas virspavēlnieks Jukums Vācietis! Viņš ar saviem strēlniekiem sagrāva katru pretestību boļševiku režīmam.

Bet kas būtu, ja nebūtu? Labs domu eksperiments! Ja boļševiki nebūtu uzvarējuši, tad gan Krievijā, gan Vācijā pēc kara būtu izveidojušās republikas vai parlamentāras monarhijas. Staļins un Hitlers nebūtu nākuši pie varas, bet Latvijas un Igaunijas neatkarībai diez vai būtu bijis atbalsts Rietumos. Atkarībā no miera līguma noteikumiem tās būtu varējušas kļūt par puslīdz autonomām Krievijas provincēm, līdzīgi Katalonijai Spānijas sastāvā, vai arī abas kopā būtu kļuvušas par Baltijas hercogisti personālūnijā ar Vāciju.

Vienā vai otrā gadījumā viegli iedomāties, ka Igaunija un Latvija būtu kļuvušas par ļoti turīgām valstīm. Tirdzniecības un finanšu centri starp Krieviju un Rietumiem ar augsti izglītotu iedzīvotāju kontingentu. Tautas

vispārējais dzīves līmenis būtu bijis ļoti augsts. Protams, darījumi un politika pārsvarā notiktu vācu valodā. Vairums izglītoto latviešu būtu zinājuši trīs vai četras valodas, un visās skolās būtu jāmāca arī “pamattautas” valoda. Valsts dāsni atbalstītu “pamattautas” kultūras un tradīciju saglabāšanu, īpaši uz laukiem, un tūristi no visas pasaules plūstu uz Baltiju priedāties par vissenāko eiropiešu krāšņajiem tautastēpiem un skaistajām dziesmām un dejām.

Forši?... Bet vai tomēr labāk nepateikties strēlniekiem?

Vēl vienu “kā būtu” G. Apals izceļ, pieminot Somijas pieredzi: *.. somu tauta saliedējās ar zviedru minoritāti, atrada sadzīvošanas modeli, un karā pret Padomju Savienību to sekmīgi veda vācu izcelsmes zviedru tautības muižnieks, bijušais Krievijas ģenerālleitnants Karls Mannerheims. Latvijas tautu karā par neatkarības saglabāšanu neveda neviens.*

Varētu vēl piebilst, ka K. Mannerheims bija precējies ar krievieti un somiski esot runājis ļoti vāji.

Bet tā ir monētas viena puse. Otra ir Somijas pilsoņu karš, kas norisinājās reizē ar cīņām pret boļševikiem Latvijā. Arī tajā somu pilsoņu spēkus kaujā pret sociāldemokrātiem (bet vēl ne boļševikiem) veda K. Mannerheims. Katrā pusē bija 80 000–90 000 somu. Pilsoņu pusi atbalstīja 14 000 vīru stipra vācu armija Rīdiger fon der Golca (*Rüdiger von der Goltz*) vadībā un saujiņa zviedru, igauņu un poļu brīvprātīgie, bet sociāldemokrātu pusi – ap 10 000 krievu.³ Cīņa bija nežēlīga un asiņaina, un labējo spēku uzvara graujoša. Ap 10 000 kreiso nošāva, vēl ap 12 500 gāja bojā gūstekņu nometnēs no bada un slimībām. Kopā ar kritušajiem apmēram 32 500 bojāgājušo salīdzinājumā ar 5700 labējo pusē. Interesanti, ka Vācija arī Somiju centās izveidot par karaļvalsti personālūnijā ar Vāciju. 1918. gadā no 9. oktobra līdz 14. decembrim Somijā kā karalis valdīja Vācijas ķeizara svainis, Hesenes princis Kārlis Fridrihs. Somijas pakļaušana Vācijas interesēm neizdevās, un Zviedrija jau sen bija atmetusi vēlmi atgūt savu kādreizējo provinci. Toties Vācijas vēlme, dažu vācbaltiešu mudināta,

² No: Dobrovenskis, Roalds (1999) *Rainis un viņa brāļi*. Rīga : Jumava, 520.

³ Visi dati ņemti no *Vikipēdijas*.

Baltiju no jauna kolonizēt turpinājās līdz pat Otrajam pasaules karam.

Interesanti, ka pēdējos gados rīkotās aptaujās dažādās pasaules valstīs, lai noskaidrotu, kuras valsts iedzīvotāji ir “vislaimīgākie”, par tādiem atzīti somi. Meklējot izskaidrojumu, konstatēts, ka somi savā zemē jūtas laimīgi, jo “esot vienoti un varot cits citam uzticēties”. Interesanti, ka tieši tas – vienotība un savstarpēja uzticēšanās – bija A. Niedras ieteikums saviem sadumpotajiem tautiešiem 1917. gada skolotāju kongresā.

Pēc asiņainā pilsoņu kara Somijā ilgi pastāvējusi saspringtība un šķelšanās. Bet vajadzība savu valsti aizstāvēt brīdī, kad 1939. gada novembrī tai uzbruka Padomju Savienība,

tautu atkal apvienoja. Patriotisms pārvarēja politiskas domstarpības. Somi no vēstures ir mācījušies.

Arī mums derētu mācīties no Latvijas sarežģītās un traģiskās vēstures. Uz to pamudina arī G. Apala un M. Zandera grāmatas vērtīgais, pārdomas veicinošais saturs.

Piezīme. Lai teikto atbalstītu arī ar darbu, mēs kopā ar prof. Eduardu Andersu esam Vītolu fondā radījuši īpašu stipendiju maģistratūras un doktorantūras studentiem Latvijas 20. gs. vēstures pētījumiem. Mūsu pirmais stipendiāts Andrejs Gusačenko nesēn guva 2020. gada vēsturnieka pagodinājumu. Aicinām pieteikties!